

**ЗАКОНОДАВСТВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ПРО КРИМІНАЛЬНУ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МАСОВІ ЗАВОРУШЕННЯ**

Тараненко М.М.,
аспірант НТУУ «КПІ»

В статті аналізується кримінальне законодавство зарубіжних держав по питанням відповідальності за масові заворушення.

The article provides an analysis of the criminal law of foreign countries on issues of responsibility for the riots.

В статті дається аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн з питань відповідальності за масові заворушення.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, масові заворушення, кримінальне законодавство зарубіжних країн.

Широкомасштабні соціально-економічні та політичні перетворення, що відбуваються в даний час в Україні, пов'язані з розбудовою демократичної, соціальної, правової держави нерідко супроводжуються проявами масових невдоволень широких верств населення країни. Зрозуміло що, розробка досконалого кримінального законодавства, що включає в себе чіткі і конкретні норми, спрямовані на боротьбу з масовими заворушеннями потребує врахування як попереднього вітчизняного, так і сучасного зарубіжного досвіду відповідної правотворчості. Вивчення законодавства ряду найбільш розвинених зарубіжних країн дозволяє провести порівняльний аналіз з нормами права в цій сфері, в тому числі й в Україні.

Аналіз кримінального законодавства ряду зарубіжних країн з питань встановлення відповідальності за масові заворушення дав змогу умовно класифікувати отримані результати наступним чином. До першої групи зарубіжних країн віднести неєвропейські провідні країни світу: Сполучені Штати Америки, Японія. До другої групи віднесено ряд країн-членів Європейського Союзу. До третьої групи входять сучасні соціалістичні країни: Китайська Народна Республіка, Республіка Куба. До четвертої групи віднесені колишні республіки СРСР.

І. Кримінальне законодавство неєвропейських провідних країн світу.

Модельний Кримінальний кодекс (далі - КК) США 1962 р. являється зразком для законодавства всіх штатів держави. В ст. 250 даного кодексу, зокрема, визначено, що винним у вчиненні масових заворушень визнається суб'єкт, який приймає участь спільно з двома, або з більшою кількістю осіб в діях, які порушують громадський порядок. При цьому виділяється їх мета: скоєння, або сприяння вчиненню злочинних дій; запобігання, або змушення застосування представником державних органів наданих йому законних прав. Кваліфікуючою обставиною є сам факт, або намір будь-кого з учасників заворушень використовувати вогнепальну, або іншу смертоносну зброю.

Окрім цього питання криміналізації масових заворушень розглядається в 18 розділі (Злочини та кримінальний процес) Зводу законів США [4, с. 65]. Зазначений склад злочину міститься в главі 102, що має назву «Вчинення заворушень». В 2101, вказано, що той, хто здійснює поїздку з одного штату в інший, або за кордон, або користується будь-яким засобом міжнародного або міжштатного зв'язку, в тому числі телеграфом, телефоном, радіо чи телебаченням, з метою: (1) підбурювання до вчинення заворушень; (2) організації або вчинення заворушень, або участі в них; (3) здійснення будь-яких актів насильства з метою сприяння бунту, - карається штрафом до 10 тисяч доларів або тюремним ув'язненням на строк до п'яти років, або піддається обом цим покаранням [22].

Законодавець Японії, підходячи до кримінально-правової заборони масових заворушень, відніс зазначений склад злочину до Глави 8, яка має назву «Злочин, що являє собою безпорядки» і в статті 106 встановлює відповідальність для осіб, які вчинили насильство, або погрози, зібравшись натовпом. Керівники безпорядків караються позбавленням волі з примусовою фізичною працею, або тюремним ув'язненням на строк від одного до десяти років. Особи, які посилювали безпорядки тим, що керували іншими, або очолювали інших людей караються позбавленням волі з примусовою фізичною працею або тюремним ув'язненням на строк від шести місяців до семи років. Прості учасники безпорядків караються грошовим штрафом на суму до ста тисяч ієн.

В статті 107 передбачено, що в разі, якщо натовп зібрався з метою здійснення насильства або погроз, не дивлячись на те, що від відповідної публічної посадової особи тричі і більше разів поступив наказ розійтися, і все ж не розійшовся, його керівники караються

позбавленням волі з примусовою фізичною працею або тюремним ув'язненням на строк до трьох років, інші особи караються грошовим штрафом на суму до ста тисяч ієн[19, с. 77-78].

II. Кримінальне законодавство деяких країн-членів ЄС.

Проблеми боротьби з масовими заворушеннями знайшли своє конкретне відображення в КК **ФРН**. Зокрема, 125 «Порушення миру (спокою) в регіоні» встановлює: «Хто вчинить насильницькі дії проти людей або майна, або загрозу насильством людям, виступаючи в складі натовпу, спільні сили якої загрожують громадській безпеці, і при цьому здійснює вказані дії як виконавець або співучасник, або активно демонструє свою готовність до подібних дій - карається позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом, якщо скоєне не карається більш суворо за іншими приписами кримінального закону». Розвиваючи цю диспозицію, 125 «а» КК ФРН розглядає як особливо тяжкі ті випадки, коли винний мав при собі вогнепальну зброю, яку хотів застосувати, або своїми насильницькими діями викликав загрозу смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, або заподіяння значної шкоди чужому майну. Такі діяння караються позбавленням волі на строк до десяти років [3, с 90].

Варто зазначити, що ряд нормативних актів **Великобританії** (Білль про права 1689 р., Акти про міністрів корони, Акт про перів, Акти про народний уряд та інші) не містять дефініцій щодо масових заворушень та відповідальності за участь в них. Термін «масові заворушення» в чинне законодавство цієї країни вводить Акт про охорону громадського порядку. Цим актом, що діє в Великобританії з 1 квітня 1986 р., масові заворушення визначаються наступним чином: «Якщо 12, або більше осіб застосовують, або погрожують застосувати насильство по відношенню до інших осіб або власності суспільного користування таким чином, що людина, яка має помірну твердість духу, буде відчувати страх за власну безпеку, то кожен, хто застосовує незаконну силу буде обвинувачений в організації масових заворушень з призначенням покарання до 10 років в'язниці»[23, с. 26]. Далі в цьому документі визначено, що якщо троє, або більше осіб поводять себе так грубо, що людина буде відчувати страх за свою безпеку, то кожен, хто заподіює, або погрожує заподіяти незаконну силу буде винний в грубому порушенні громадського порядку[23, с. 27]. Таким чином, англійський законодавець відносить до складу ознак злочинного діяння кількісний критерій. Це, можливо, сприяє формуванню більш єдиної та послідовної правозастосовної практики.

КК **Франції** у ст. 431-3 трактує поняття «зборище» як будь-яке скупчення людей, яке може порушити громадський порядок. Воно може бути розсіяне силами державних органів влади після двох безрезультатних наказів розійтись, які віддали уповноважені на це особи. У розділі II книги 4 КК Франції чітко регламентовано порядок розсіювання зборища. Згідно з цим порядком відповідна публічна особа (префект, мер, офіцер судової поліції тощо) повинна оголосити спочатку «Покора закону! Розійтись!», потім зробити три попередження про застосування сили. Попередження через гучномовець супроводжується запуском червоної сигнальної ракети. Якщо планується застосувати зброю, останнє попередження повторюється двічі [21, с. 811]. Причетність і міра відповідальності особи за умисну участь у зборищі після наказів розійтись розрізняється в залежності від того, чи була вона озброєна, чи ні. Особа, яка не мала при собі зброї, карається позбавленням волі на один рік та штрафом (ст. 431-4). Участь у зборищі зі зброєю тягне за собою покарання у вигляді трьох років позбавлення волі та штрафу (ст. 431-5). Якщо озброєна особа продовжувала умисну участь в зборищі після наказів розійтись, покарання збільшується до п'яти років позбавлення волі. Цікаво, що французький законодавець карає позбавленням волі на один рік та штрафом за таке безпосереднє підбурювання до озброєного зборища, яке було афішоване, або розповсюджене в публічних промовах, або в будь-якій іншій формі передачі тексту, окремих слів чи зображень (ст. 431-6)[17].

Параграф 176 КК **Австрії** «Умисна соціальна небезпека» встановлює відповідальність за злочини проти життя та здоров'я великої кількості людей, або проти чужого майна в великому розмірі у вигляді позбавлення волі на строк від одного до десяти років, за ті, що спричинили смерть однієї особи – від 5 до 15 років, а декількох осіб – від 10 до 20 років або довічне ув'язнення. В параграфах 177, 276, 281, 282 передбачена відповідальність за створення соціальної небезпеки з необережності, за розповсюдження чуток, які викликають занепокоєння великої кількості людей, та порушують громадський порядок, за заклики до непокоєння вимог закону та влади, до вчинення злочину[26].

Стаття 186 КК **Голландії** містить схожу норму, що є у статтях 431-1 – 436-6 КК Франції, відповідно до якої особа, яка у випадку масових безпорядків умисно не уходить відразу ж після третього наказу, відданого компетентною владою, чи від її імені, є винною в участі у

незаконному зборищі та підлягає строку тюремного ув'язнення не більше ніж на три місяці, або штрафу[27, с.320].

133 КК **Данії** встановлює кримінальну відповідальність для осіб, які підбурюють до незаконного зборища з наміром здійснення або погрози заподіяння насильства до людей, або майна у вигляді простого взяття під варту, або тюремного ув'язнення на строк до трьох років. Те ж саме покарання застосовується до керівників зборища та будь якого учасника зборища, який, знаючи про те, що наказ розійтися було віддано законно, не виконує даний наказ[28, с. 123-124].

Стаття 254 КК **Польщі** проголошує: «Хто приймає активну участь в натовпі, знаючи, що його учасники спільними зусиллями здійснюють насильницьке посягання на особу чи майно, той підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років». Кваліфікуючою обставиною встановлюється смерть людини, або нанесення великої шкоди її здоров'ю внаслідок насильницького посягання. Такі діяння караються позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років[с.175-176].

КК **Швеції**, в главі 16 визначає злочин проти громадського порядку. Так, ст.1 гл.16 КК Швеції говорить: «Якщо натовп порушує громадський порядок, показує намір використовувати групове насильство проти публічної влади, або іншим шляхом примусити до чого-небудь, перешкодити застосуванню заходів і не розходитися, коли влада наказує це зробити, то підбурювачі і керівники повинні бути засуджені до тюремного ув'язнення на термін не більше 4 років, а інші учасники діянь, які скоювались натовпом, до слати штрафу або тюремного ув'язнення на строк не більше 2 років за змову». Якщо ж натовп за наказом влади розійшовся, то підбурювачі та керівники повинні бути засуджені за змову до сплати штрафу або тюремного ув'язнення на строк не більше двох років. Відповідальності підбурювачі та організатори, а також активні учасники дій натовпу, якщо вона з наміром, вказаному в ст. 1, переходить до вчинення групового насильства по відношенню до людей або майна, незалежно від того, чи робиться це в присутності влади чи ні (ст. 2). Згідно ст. 5 особа, яка публічно розповсюджує неправдиві чутки, або інше твердження, що не відповідає дійсності, яке може викликати небезпеку публічному спокою, порядку чи безпеці, повинна бути засуджена до сплати штрафу, або до тюремного ув'язнення на строк не більше двох років [18, с. 125].

III. Сучасні соціалістичні країни.

В ст. 158 КК **Китайської Народної Республіки** забороняється будь-кому використовувати будь-які методи дезорганізації громадського порядку. Дезорганізація громадського порядку при обтяжуючих обставинах, яка викликає неможливість виробництва, торгівлі та навчання, наукових дослідів, яка спричинила значну шкоду державі та суспільству карається позбавленням волі на строк до п'яти років, нагляд або позбавлення політичних прав керівників протизаконних акцій. Масові заворушення на вокзалах, портах, аеропортах, парках, кінотеатрах, виставках, стадіонах, в інших громадських місцях масове блокування транспортних шляхів, чи порушення роботи транспорту, відмова або перешкоджання державним співробітникам, які управляють безпекою, при обтяжуючих обставинах караються позбавленням волі на строк до п'яти років, короткострокове позбавлення волі, або позбавлення політичних прав керівників цих діянь [8].

Деяку іншу позицію при формулюванні складу злочину «масові заворушення» займає законодавець **Республіки Куба**. Так, ст. 100 її Кримінального кодексу іменується "Бунт". Вона говорить, що "Особи, які в масовому порядку і при фактичній або неявній змові, із застосуванням насильства порушують громадський порядок, чинять опір владі, караються позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років, або смертною карою, якщо злочин здійснюється в стані війни, або обстановки, яка загрожує державній безпеці". Зазначеною статтею також передбачається, що участь у бунті, який мав місце без застосування насильства чи не у воєнний час, карається позбавленням волі на строк від 1 до 8 років[9]. На наш погляд, диспозиція зазначеної норми відрізняється надмірною розпливчатістю, некоректністю використовуваних термінів, невизначеністю меж кримінально-правового складу злочину, який носить назву «бунт». Зручна для застосування з точки зору держави та її правоохоронних органів, подібна конструкція норми може призвести до її розширеного тлумачення та, як наслідок, до порушень законності. Окрім того, нечітке формулювання диспозиції ускладнює розуміння її громадянами, ослаблює загальнопопереджувальний ефект даної кримінально-правової заборони. Основну увагу в цій нормі законодавець приділяє проблемі утримання населення від участі в подібних діяннях лише за допомогою суворого кримінального покарання їх учасників.

IV. Колишні республіки СРСР.

Пенітенціарний кодекс **Естонії**, який набрав чинності 1 вересня 2002 року відніс масові заворушення до розділу 2 «Злочини проти держави». Стаття 77 встановлює кримінальну відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися погромами, руйнуваннями, підпалами або іншими подібними діями, а також безпосереднє вчинення учасником масових заворушень зазначених злочинів або надання ними збройного опору представникові влади. За вчинення зазначених протиправних діянь визначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до десяти років[1].

КК **Литовської республіки** регламентує кримінальну відповідальність за масові заворушення дещо інакше. Зокрема, в статті 283 зазначається, що особа, яка організує або проковує групу людей брати участь у громадських насильствах, знищенні майна або інших серйозних порушеннях громадського порядку, а також особа, яка під час заворушень, застосовує насильство, знищує майно або іншим чином грубо порушує громадський порядок карається арештом або позбавленням волі на строк до п'яти років. Кваліфікуючою ознакою злочину встановлюється використання вогнепальної зброї або вибухових речовин, а також або чинення опору поліції, або іншій особі, що здійснює функції державного примусу. Таке діяння карається позбавленням волі на строк до шести років[24].

Стаття 225 КК іншої Прибалтійської держави Євросоюзу **Латвії** встановлює кримінальне покарання для особи, «яка організувала громадські заворушення, які супроводжувались, актами вандалізму, підпалами, знищенням майна, або насильством щодо осіб, або опором агентам державної влади» у вигляді позбавленням волі на строк не менше трьох і не більше дванадцяти років. Пункт 2 зазначеної статті встановлює відповідальність для активних учасників масових заворушень, якщо їхня поведінка пов'язана з діями та наслідками, передбаченими у частині першій, та карається позбавленням волі на строк не менше восьми і не більше п'ятнадцяти років[24].

КК **Грузії** в статті 225, що відноситься до розділу 9 «Злочини проти громадського порядку та громадської безпеки» криміналізує організацію або керівництво масовими заворушеннями, що супроводжувалися насильством, погромами, підпалами, застосуванням зброї або вибухових пристроїв чи збройним опором представникові влади (караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років); та участь в таких діяннях, що, в свою чергу карається позбавленням волі на строк від двох до восьми років[7, с. 253].

Враховуючи сучасний міжнародний статус України, з метою більш детального розгляду кримінально-правового характеру злочинів, що посягають на сферу громадського порядку, на наш погляд, також необхідно провести порівняльно-правовий аналіз чинного кримінального законодавства ряду країн **СНД**, що передбачає кримінальну відповідальність за такий вид злочинів, як масові заворушення.

Характерна риса національних кримінальних кодексів ряду країн СНД полягає в тому, що вони перетерпіли суттєві зміни саме в останні роки. Насамперед, відчувається серйозне ставлення укладачів цих правових актів до законодавчої техніки: поліпшення стилю, усунення архаїчності, зведення до мінімуму технічних та інших спеціальних термінів, виключення складних змістовних та термінологічних конструкцій, чіткий розподіл кодексів на Загальну і Особливу частини тощо. Система Особливої частини КК відзначається єдністю, розподілом злочинних діянь на самостійні розділи відповідно до родового об'єкта посягання, певною ієрархією правоохоронюваних цінностей.

Міжнародний досвід в цій сфері цікавий, перш за все, класичним юридичним світоглядом, який сформулювався при поступовому розвитку більшості країн Заходу, а також усталеними, міцними традиціями в сфері регулювання та охорони громадського порядку в них. На нашу думку, представляється доцільним взяти для порівняння кримінальні кодекси таких країн СНД: Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Узбекистану, Таджикистану, Туркменістану.

Детальний аналіз вказаних нормативних актів країн СНД свідчить про певні відмінності в формулюванні статей, які передбачають кримінальну відповідальність за масові заворушення. Однак, саме ці відмінності, на нашу думку, й дають надзвичайно багатий матеріал для аналітичного сприйняття конструктивних та принципових особливостей КК України та порівнюваних нами кримінальних кодексів зазначених вище країн СНД.

КК **Казахстану**, **Киргизстану** та **Росії**. На наш погляд в них найбільш повно і всебічно розкривається сутність масових заворушень. Діюче кримінальне законодавство цих держав (ст. 247 КК Казахстану, ст. 233 КК Киргизстану та ст. 212 КК Росії) [10; 12; 13, с. 100] встановлює відповідальність за масові заворушення, а саме організацію масових заворушень, які супроводжуються насильством, погромами, підпалами, знищенням майна, застосуванням вогнепальної зброї, вибухових речовин, вибухових пристроїв, чиненням

збройного опору представникам влади, а також безпосереднє вчинення їх учасниками вказаних вище злочинів, або заклики до активної непокори законним вимогам представників влади та до масових безпорядків. До зазначених вище злочинних дій відносяться також заклики до насильства над громадянами.

В диспозиції статті законодавець цих країн виділяє чотири основні види діянь, які складають закінчений склад злочину: організацію масових заворушень, які супроводжуються погромами, руйнуваннями, підпалами та іншими подібними діями; безпосереднє вчинення учасниками заворушень погромів, руйнувань, підпалів та інших подібних діянь; чинення учасниками масових заворушень збройного опору владі; заклики до активної непокори законним вимогам представників влади, до насильства над громадянами.

КК Білорусі та Туркменістану (ст. 293 КК Білорусі, ст. 276 КК Туркменістану) [11, с. 335-336; 15] не передбачають кримінальну відповідальність за заклики до активної непокори законним вимогам представників влади, масових заворушень, а також за заклики до насильства над громадянами.

КК Азербайджану в статті 220.1 та стаття 188 Кримінального кодексу Таджикистану встановлює кримінальну відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством, погромами, підпалами, знищенням майна, застосуванням вогнепальної зброї, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також наданням збройного опору представникові влади, або участь у таких заворушеннях, - караються позбавленням волі на строк від чотирьох до дванадцяти років. Стаття 220.2. КК Азербайджану та частина 2 КК Таджикистану гласить, Заклики до активної непокори законним вимогам представників влади і до масових безладів, а так само заклики до насильства над громадянами, - караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [5, с. 238-239; 14, с. 196]. Зазначений склад злочину віднесено до розділу «Злочини проти громадської безпеки». В даних кодексах безпосередня участь в масових заворушеннях передбачена в першій частині і не виділяється окремим пунктом.

В КК Вірменії (ст. 225), в пункті 1 встановлюється кримінальна відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством, погромами, підпалами, знищенням або пошкодженням майна, застосуванням вогнепальної зброї, вибухових речовин або вибухових пристроїв чи наданням збройного опору представникові влади. Законодавець передбачив кримінальну відповідальність за масові заворушення не тільки за організації масових заворушень, безпосередньої участі в них, а також закликів до активної непокори законним вимогам представників влади, а також й за діяння, передбачені частиною першою та другою цієї статті, поєднані з вбивством [6, с. 247].

Стаття 244 КК Узбекистану встановлює кримінальну відповідальність за масові заворушення в такому вигляді: організація масових безпорядків, що супроводжуються насильством над особистістю, погромами, підпалами, пошкодженням чи знищенням майна, опором представнику влади із застосуванням чи погрозою застосування зброї або інших предметів, використовуваних як зброї, а так само активна участь у масових заворушеннях, та карається позбавленням волі від десяти до п'ятнадцяти років. [16, с. 264-267].

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що в кримінальному законодавстві різних країн світу приділяється значна увага питанням боротьби з масовими заворушеннями. Найбільш відповідально, предметно і кваліфіковано, на наш погляд, до цього злочину підходять законодавці США та країн Євросоюзу, позитивний досвід яких може бути використаний в Україні. Однак, не слід ідеалізувати зарубіжне законодавство в частині правового регулювання діяльності правоохоронних систем при масових заворушеннях, а слід постійно удосконалювати вітчизняний потенціал кримінально-правових засобів, необхідних для охорони громадського порядку від злочинів масового характеру.

Література:

1. Пенитенциарный кодекс Эстонии. <http://www.crime.vl.ru/index.php?p=1332&more=1&c=1&tb=1&pb=1#more1332>
2. Планирование работы полиции во время проведения массовых мероприятий / / Проблемы преступности в капиталистических странах, 1982. № 7
3. Развитие уголовного законодательства в Германии (сводный реферат) // Общественные науки за рубежом. Серия «Государство и право». ИНИОН 1990. № 4. с. 90

4. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов/ под ред. И.Д. Козочкина, - М.: Издательство «Зерцало», 1999. – 352 с.
5. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 — 325 с.
6. Уголовный кодекс Республики Армения. «Юридический центр Пресс», 2002. — 450 с
7. Уголовный кодекс Грузии. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. — 409 с.
8. Уголовный Кодекс Китайской Народной Республики
9. Уголовный кодекс Республики Куба. М. 1983.
10. Уголовный кодекс Киргизской Республики
<http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14305/preview>
11. Уголовный кодекс Республики Беларусь СПб Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 — 474 с
12. Уголовный кодекс Республики Казахстан
[http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=1365&oidn= _0SL11SH3W#_0SL11SH3W](http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=1365&oidn=_0SL11SH3W#_0SL11SH3W)
13. Уголовный кодекс Российской Федерации – Москва: Проспект, 2010. – 325 с.
14. Уголовный кодекс Республики Таджикистан СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. — 410 с.
15. Уголовный кодекс Туркменистана
https://www.unodc.org/tldb/pdf/TurkmenistanCriminalCode_Russian.pdf
16. Уголовный кодекс Республики Узбекистан СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. — 338 с
17. Уголовный кодекс Франции
<http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1671/file/f05864013134135c992550ab7c98.htm>
18. Уголовный кодекс Швеции – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002 – 320 с.
19. Уголовный кодекс Японии – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 226 с.
20. Современные зарубежные конституции. Московский юридический институт, - М., 1992.-С.36
21. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи. Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – с.811.
22. Federal criminal code and rules 2003 edition. Title 18. Crimes and criminal procedure.
http://www.law.cornell.edu/uscode/18/usc_sup_01_18.html
23. Police. 1987. # 8. p. 26-29
24. Republic Of Lithuania Law On The Approval And Entry Into Force Of The Criminal Code
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=353941&p_query=&p_tr2
25. *Latvijas Republikas Kriminālikums*
<http://www.legislationline.org/download/action/download/id/1683/file/4b5d86c3826746957aa400893abc.htm>
26. Уголовный кодекс Австрии <http://www.universitybooks.ru/cat.asp?o=37008>
27. Уголовный кодекс Голландии. - СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 – С. 320
28. Уголовный кодекс Дании - СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 – с. 123-124
29. Уголовный кодекс Республики Польша – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001 – с.175-176.